

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

№ 10, 2016 [Назад](#) [Головна](#)

0 0 0 0 0 0 0 0

УДК 631.11:330.3

*О. А. Козак,
к. е. н., старший науковий співробітник,
докторант відділу розвитку підприємництва і кооперації,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», м. Київ
О. С. Дудник,
викладач, ВСП Городищенський коледж Уманського національного університету садівництва, м. Городище*

ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СІМЕЙНІ ФЕРМЕРСЬКІ ГОСПОДАРСТВА

*О. А. Kozak,
PhD, Post-doctoral student of Enterprise's Development and Cooperation Department
National Scientific Center «Institute of Agrarian Economics», Kyiv
О. S. Dudnyk,
Lecturer, Structural Subdivision Horodyshche College of Uman National University of Horticulture, Horodyshche*

THE PROSPECTS OF UKRAINE'S HOUSEHOLDS TRANSFORMATION INTO FAMILY FARMS

Визначено нормативно-правові, організаційні та економічні передумови трансформації особистих господарств населення у сімейні фермерські господарства. Сформульовано етапи створення сімейного фермерського господарства, зокрема на прикладі сімейної свиноферми у Черкаській області. Запропоновано різні варіанти модельного господарства залежно від напрямку спеціалізації та здійснено оцінку їх економічної ефективності. Обґрунтовано можливі заходи трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства. Розглянуто стратегії та загрози розвитку сімейних фермерських господарств. Виокремлено умови використання стратегії диверсифікації виробництва, введення ефективних методів господарювання, освоєння нових сегментів ринку, мінімізації витрат. Розроблено напрями активізації подальшої трансформації особистих селянських господарств, зокрема вирішення проблем власності та доступу до ресурсів, розвиток інфраструктури, налагодження інтеграційних зв'язків, формування системи соціального захисту.

Legal, organizational and economic conditions of household's transformation into family farms are defined. Formulated stages of family farms, particularly in the case of family pig farm in the Cherkassy region. A different model variants economy depending on the direction of specialization and the estimation of economic efficiency. Grounded possible measures transformation of private farms into family farms. Considered strategy and the threat of family farms. Thesis there is determined if the use diversification strategies, introduction of effective methods of management, development of new market segments, minimizing costs. Directions enhance further transformation of private farms, including the problems of ownership and access to resources, infrastructure, installation integration, formation of the social security.

Ключові слова: трансформація, сімейні фермерські господарства, особисті селянські господарства, ефективність, активізація.

Key words: transformation, family farms, households, efficiency, activation.

Постановка проблеми. Світова практика засвідчила високу ефективність сімейних ферм, які швидко адаптуються до змін ринку, покриваючи затрати та отримуючи прибуток. В багатьох країнах ця форма переважає серед інших форм господарювання (США, Канада, Франція, Великобританія та інші). Враховуючи значимість даного виду підприємництва у світі ООН, за ініціативи ФАО, оголосила 2014 рік Міжнародним роком сімейного фермерства з метою підвищення його ролі у розвитку сільського господарства і акцентувала на необхідності відображення в національних програмах стимулюючих заходів для розвитку цієї форми господарювання [1]. Сімейне фермерське господарство за визначення ООН (ФАО) – це спосіб організації сільськогосподарського, лісового, рибного, пасовищного і аквакультурного виробництва, що здійснюється і управляється членами сім'ї поєднуючи економічні, екологічні, соціальні і культурні функції [2, с. 10]. Основною у їх виробничому процесі є праця членів сім'ї із незначним залученням найманої робочої сили, враховуючи невеликі масштаби виробництва.

В Україні сімейні фермерські господарства поки ще не набули значного поширення, не дивлячись на увагу, що їм приділяється зі сторони органів державного управління. У той час роль особистих селянських господарств у сільськогосподарському виробництві залишається значною. Саме з них, за найсприятливішим сценарієм, повинні бути створені сімейні фермерські господарства. А тому пошук шляхів активізації процесу такої трансформації з урахуванням їх підприємницької спрямованості є надзвичайно актуальним і своєчасним для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань особливостей розвитку сільськогосподарської діяльності особистих селянських господарств присвячені праці Ю.Лупенка, М. Кропивка, В. Месель-Веселяка, І. Свиноуса, Б. Ковалюка, Р. Мортонна, К. Шарпа, Б. Хом'яка, Н. Степанця, О. Муляра, Н. Олешко, І.В. Прокопи, Т.В. Беркута та інших. Проте потребують більш глибоких досліджень питання формування передумов для трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, окреслення перспектив їх розвитку тощо.

Метою статті є розробка напрямів трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства.

Виклад основного матеріалу. Особисті селянські господарства, чисельність яких в Україні на 01.01.2015 р. складала 4108,4 тис. одиниць, відіграють

важливу роль у забезпеченні населення продуктами харчування [4]. Так, за окремими продовольчими сегментами дана категорія господарств виробляє до 90% продукції (картопля, овочі баштанні, баранина, вівна, конина, мед та інші). Такі ж тенденції і в Черкаській області, де особистими селянськими господарствами у 2015 році було вироблено 25% валової продукції сільського господарства [5]. Слід відмітити зростання товарності останніми роками у цих господарствах з 19,8% у 2012 р. до 33% у 2015 році. Ряд ознак вказують на поступове виокремлення серед великої чисельності особистих селянських господарств таких, які носять підприємницький характер. Саме на них спрямовані прийняті у березні 2016 року зміни до Закону України «Про фермерське господарство», направлені на стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств. Зокрема, визначено, що «фермерське господарство без статусу юридичної особи організовується на основі діяльності фізичної особи - підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа - підприємець та члени її сім'ї відповідно до статті 3 Сімейного кодексу України» [6]. У статті 8 визначено організаційні засади створення такого фермерського господарства: діє на підставі договору про створення сімейного фермерського господарства; головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як ФОП; у договорі визначаються мета та види діяльності, порядок прийняття, правовий режим спільного майна членів господарства, порядок покриття витрат та розподілу результатів, порядок вступу до господарства та виходу з нього, трудові відносини членів господарства [6]. Формування правових засад значно посилюватиме стимули до формування сімейних господарств.

Серед усіх видів діяльності у особистих селянських господарствах Черкаської області особливою популярністю користується виробництво свинини. Частка особистих селянських господарств у вирощуванні свиней складала 47,9% у 2015 році, а у виробництві м'яса на забій – 10,4% від загальної виробництва області [5]. Виходячи з цього розглянемо можливості формування сімейного фермерського господарства на прикладі сімейної свиноферми.

У створенні сімейного фермерського господарства можна виокремити декілька етапів:

1. Створення інформаційної бази щодо ресурсів та можливостей доступу до них, найбільш перспективних ринкових можливостей, каналів реалізації продукції, юридичні, санітарно-гігієнічні, зоотехнічні та екологічні вимоги.
2. Визначення орієнтовної кількості поголів'я тварин з урахуванням проектної потужності та рекомендованого для розмноження співвідношення свиноматок і кабанів.
3. Вибір технології виробництва продукції (тип обладнання, використання кормової бази, розміщення тварин, виробництво різних видів готової продукції).
4. Оцінка ефективності різних варіантів – величини інвестицій, собівартості продукції, можливого прибутку, рентабельності, терміну окупності.
5. Впровадження обраного варіанту.
6. Пошук точок збуту продукції та за можливості укладення договору про постачання з визначенням умов поставки та цін.

Для модельного сімейного фермерського господарства пропонується декілька варіантів розвитку:

1. Просте відтворення: створене сімейне фермерське господарство розвивається і приносить прибуток без додаткових капітальних вкладень, виходячи з наявних ресурсних можливостей.
2. Залучення інвестицій для придбання додаткового обладнання для покращення кормової бази (агрегату для виробництва комбікормів з метою зниження собівартості кормів та їх якості, що призведе до збільшення середньої ваги тварин на 5-7 кг в місяць без зростання споживання кормів).
3. Залучення інвестицій для придбання власної бійні продуктивністю 40 голів за зміну, що дозволить збільшити вартість зданих свиней за рахунок більш високої вартості напівтуші і м'яса в порівнянні з живою вагою.
4. Вкладення коштів для створення м'ясопереробного цеху (ковбасного), що дає переваги у ціні готової продукції порівняно з живою вагою.

У законодавстві передбачена державна підтримка у розмірі 2400 грн, що відшкодовують за племінні свинки та кнурці вітчизняного походження (класу «еліта») миргородської, великої чорної, українських степових білої і рябої порід, полтавської м'ясної, української м'ясної, червоної білопопосої порід з племінних заводів та племінних репродукторів [4]. Однак, враховуючи нестабільність фінансування державних програм підтримки тваринництва і малого бізнесу, ці кошти при оцінці інвестиційних варіантів розвитку сімейного фермерського господарства, створеного на основі особистого селянського господарства, нами не враховувалися.

Порівняння різних варіантів створення і розвитку фермерського господарства сімейного типу узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Варіанти формування і розвитку фермерського господарства сімейного типу, що спеціалізується на вирощуванні свиней

№ п/п	Варіант розвитку	Види готової продукції	Ризики
1.	Власне виробництво без залучення додаткових інвестицій	М'ясо (жива вага чи забій з подальшою власною реалізацією) та поголів'я (маточне поголів'я, хряки, молодняк)	Падіж худоби, підвищення цін на корми, залежність від цін закупівельників
2.	Власне виробництво з придбанням обладнання для виробництва кормів	М'ясо (жива вага чи забій з подальшою власною реалізацією) та поголів'я (маточне поголів'я, хряки, молодняк)	Падіж худоби, зростання цін на комунальні послуги, залежність від цін закупівельників.
3.	Власне виробництво свиней з власною бійнею	Напівтуші, сало, м'ясо, голови, кишки, легені, печінка, нирки	Зростання цін на комунальні послуги, значні початкові вкладення. У разі спільного використання - суперечки з партнерами, при самостійному - незавантаженість виробничих потужностей.
4.	Власне виробництво на основі міні ковбасного цеху	Виробництво м'ясних напівфабрикатів, (ковбасних виробів, копчених м'ясних виробів і т.д.)	Зниження попиту, зростання комунальних платежів, значні початкові вкладення, підвищення цін на сировину для завантаження цеху на повну потужність.

Складено авторами

Особливості реалізації інвестиційних проектів:

Перший варіант передбачає вирощування 25 голів свиней та утримання 3 свиноматок без додаткових капіталовкладень. Вирощування молодняку дозволитиме на наступний виробничий цикл забезпечити відтворення поголів'я племінної худоби власними силами. Другий варіант передбачає виробництво свинини при власній кормовій базі. Початкові інвестиції (придбання сучасного агрегату для виробництва комбікормів) є незначними. При розведенні близько 25 голів свиней додаткові витрати на обладнання по виробництву кормів (амортизація і електроенергія) складуть близько 40 грн в місяць на одну голову свиней. При цьому цикл вирощування свиней скоротиться майже на 50% за рахунок того, що корми засвоюються на 90%. Третій варіант передбачає купівлю бійні, яка дозволить як переробляти власну продукцію. Так і надавати послуги стороннім суб'єктам щодо забою і розбору туш свиней. Четвертий варіант передбачає створення власного міні ковбасного цеху з використанням покупної продукції. Він потребує більших початкових інвестицій. Реалізація продукції здійснюватиметься на місцевих ринках членами сім'ї.

Варто зазначити, що 3 і 4 варіанти за умов обмеженого доступу до фінансових ресурсів є складними у реалізації. Для них необхідна кооперація не тільки для купівлі обладнання, а і для завантаження потужностей.

З огляду на специфіку виробничого процесу за різних інвестиційних варіантів план виробництва наведено у таблиці 2.

Таблиця 2.

План виробництва сімейного фермерського господарства за різними інвестиційними варіантами

Показник	Власне виробництво без залучення додаткових інвестицій	Власне виробництво з придбанням обладнання для виробництва кормів	Власне виробництво свиней з власною бійнею	Власне виробництво на основі міні ковбасного цеху
Потужність ферми на початку	25 голів + 3 свиноматки	25 голів + 3 свиноматки	25 голів + 3 свиноматки	Виробництво не здійснюється. Купівля м'яса для

діяльності				потреба виробництва.
Поголів'я для реалізації	23 голови жива вага +14*3 (молодняк) 25 молодняку залишаємо на відтворення поголів'я	23 голови жива вага +14*3 (молодняк) 25 молодняку залишаємо на відтворення поголів'я	23 голови жива вага +14*3 (молодняк)	-
Виробничий цикл	10-12 міс. для дорослих свиней, молодняк – 1-2 міс.	6 міс (за рахунок 90% засвоюваності кормів).	10-12 міс. для дорослих свиней, молодняк – 1-2 міс.	Закупівля 15 свиней на місяць живою вагою
Вихід м'яса свинини з 1 туші (чи готової продукції за умов переробки)	120 кг	120 кг	Вихід м'яса з 1 туші: 64 кг м'яса +4 кг субпродукти +12 кг кістки +17 кг сало +20 кг голова і ноги (3 кг втрати при обвалці та відходи)	Готова продукція з 1 туші: копчена грудинка – 4 кг., копчене сало – 6 кг, ковбаса домашня – 10 кг; балик – 8 кг.
Максимальна потужність обладнання	Додаткове обладнання не купується (використовується наявне в ОСГ)	Екструдер кормів КР-70. Виробнича потужність - 20 - 40 кг/год. Використовувана потужність – 2,2 кВт/год.	Модуль забою свиней (ПАТ МілаМ). Виробнича потужність – до 40 голів за зміну. Використовувана потужність – 3 кВт/год, вирати води – 3 м ³ за зміну.	Вовчок, шпигорізка, фаршемішалка, копильна камера на дровах, чан для варки ковбас, харчовий алюміній, куттер. Виробнича потужність – 60 кг/год.
Послуги з оренди	-	-	Забій і розбір 100 грн за тушу	-

¹ - дані взяті на основі діяльності діючих боснь Черкаської області (з урахуванням 251 робочого дня у році)

Складено авторами

Вибір варіанту розвитку сімейного фермерського господарства обрахунками залежить від ефективності кожного інвестиційного рішення. Результати розрахунків наведені у таблиці 3. Період планування – з 1 півріччя 2017 року до 2 півріччя 2018 року.

Таблиця 3.
Економічна ефективність варіантів розвитку сімейного фермерського господарства

Показник	Власне виробництво без залучення додаткових інвестицій (ФГ на основі ОСГ)	Власне виробництво з придбанням обладнання для виробництва кормів	Власне виробництво свиней з власною бійнею	Власне виробництво м'яса і створення м'ясопереробного цеху
Річний дохід до оподаткування 1 рік, грн	91740	156840	436845	730800
Прибуток 1 рік, грн.	14893	74147	284159	151100
Рентабельність 1 рік, %	19,2	89,7	186,1	26,1
Прибуток 2 рік, грн..	29893	89147	299159	730800
Рентабельність 2 рік, %	48,3	131,7	217,3	82
Період окупності, ріки	2,5	1,2	1,4	9

Розраховано авторами

З огляду на розмір вкладеного капіталу, найкращим варіантом для власного сімейного фермерського господарства є вирощування свиней з використанням власного обладнання для виробництва кормів, що не потребує значних початкових вкладень, однак дає змогу вдвічі збільшити природи свиней та забезпечити швидку окупність капіталу. Високою є рентабельність варіанту створення власної бійні. Цей напрям є перспективним і з точки зору вимог ЄС до якості продукції. Однак дуже значні початкові вкладення роблять можливим цей варіант за умови невисокої вартості кредитних ресурсів або кооперації.

Отже, дослідження показали, що кожен із можливих напрямів формування сімейного фермерського господарства має свої переваги і ризики. Для їх подальшого розвитку необхідне поступове формування системи оперативної інформації про наявність продукції і її потенційних покупців, розвиток кооперації та системи реалізації фермерської продукції.

На нашу думку, навіть при спрощенні умов реєстрації бізнесу, швидкого зростання кількості сімейних господарств не відбудеться. Без законодавчого вирішення цих питань, що повинно відобразитись у змінах до Податкового, Цивільного кодексів, Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» зміна юридичного статусу особистих селянських господарств швидкими темпами навряд чи відбудеться. Виходячи з цього на початковому етапі необхідно звільнити сімейні фермерські господарства від сплати податків (за винятком земельного податку і збору на обов'язкове державне пенсійне страхування), у випадку, якщо їхній річний дохід не перевищує суму, еквівалентну 100 тис. євро, визначену за середньорічним курсом НБУ [7, с. 126].

Отримання юридичного статусу дає ще одну перевагу сімейним фермерським господарствам – можливість самостійної діяльності на організованих ринках, а не через тінювих посередників, які платять занижені ціни за сільськогосподарську сировину. З іншого боку, підвищення вимог щодо якості і безпечності сільськогосподарської продукції зумовлює необхідність технологічного оновлення виробництва (створення спеціалізованих пунктів забою худоби, використання безконтактних доїльних систем та засобів швидкого охолодження молока тощо). Особисті селянські господарства не можуть самостійно вирішити такі проблеми, тому все більшого значення набуває обслуговуюча кооперація. Об'єднуючи малих сільськогосподарських виробників, вона створить основи для підвищення доданої вартості.

Важливою є розробка стратегій поведінки, орієнтованих на виробництво конкурентоспроможних товарів, яка повинна здійснюватися з огляду на можливості і загрози процесів виробництва та збуту продукції. Використання ринкових можливостей при мінімізації впливу загроз – важливе завдання підприємств, що найбільш повно сприятиме розкриттю потенціалу підприємства. Тільки при гнучкому реагуванні на зміни ринкового середовища можливо вчасно виявляти і використовувати нові можливості. Варіанти можливих стратегій сімейних фермерських господарств з огляду на зміни зовнішнього середовища і можливості отримання конкурентних переваг відобразимо на рис. 1. Вибір стратегічного варіанту розвитку залежить від особливостей ринкової кон'юнктури, технології виробництва, доступності додаткових засобів виробництва, можливостей впровадження нових технологій.

Рис. 1. Стратегії та загрози розвитку сімейних фермерських господарств

Складено авторами на основі даних [8; 9; 10; 11]

Механізм активізації розвитку сімейних фермерських господарств має декілька складових: створення сприятливих умов для підприємницької діяльності; вирішення проблем власності та доступу до ресурсів; розвиток інфраструктури; розвиток кооперації. Розвиток сімейного фермерства включає заходи щодо соціального забезпечення фермерів. Специфічна форма зайнятості фермерів та членів їх сімей вимагає вирішення питань пенсійного забезпечення, страхування на випадок нещасних випадків і хвороб. Для цього необхідно здійснити персоніфікацію членів господарств та створити умови для їх інтеграції в систему загальнодержавного соціального страхування. Високі внески часто стають перешкодою для такої інтеграції, тому часто держава бере на себе компенсацію цих витрат. Формування системи добровільного соціального страхування працівників сімейних фермерських господарств України має здійснюватися на добровільній основі на рівні відрахувань із мінімальної зарплати.

Висновки. Отже, для трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські створено необхідні нормативно-правові, організаційні та економічні передумови. Формування сімейного фермерського господарства на прикладі свиноферми потребує виокремлення наступних етапів: створення інформаційної бази, визначення кількості поголів'я, вибір технологій виробництва, оцінка ефективності обраного варіанту, впровадження його, пошук точок збуту. Запропоновано різні варіанти розвитку господарства залежно від напрямку спеціалізації: виробництво свинини без залучення інвестицій, виробництво свинини з придбанням обладнання для виробництва кормів, виробництво свинини з власною бійнею та виробництво м'ясних напівфабрикатів на основі міні ковбасного цеху. Розрахунок економічної ефективності різних інвестиційних варіантів виявив, що найкращим із них є вирощування свиней з використанням власного обладнання для виробництва кормів. Розглянуто стратегії поведінки підприємців та загрози розвитку сімейних фермерських господарств. Вибір стратегічного варіанту залежить від особливостей ринкової кон'юнктури, технології виробництва, доступності додаткових засобів виробництва, можливостей впровадження нових технологій. Для активізації трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства необхідним є створення сприятливих умов для підприємницької діяльності; вирішення проблем власності та доступу до ресурсів; розвиток інфраструктури; розвиток кооперації, налагодження інтеграційних зв'язків між сімейними фермерськими господарствами та іншими суб'єктами аграрного бізнесу, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня працівників аграрної сфери. Перспективи подальших досліджень пов'язані із розробкою механізмів соціального захисту членів сімейних фермерських господарств.

Література.

1. International Year of Family Farming: IFAD's commitment and call for action [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ifad.org/events/iyff/>
2. Положення дел в области продовольства и сельского хозяйства. Инновации в семейных фермерских хозяйствах. – ООН, ФАО. – 2015. – 184 с.
3. Статистичний бюлетень «Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості». [Електронний ресурс] Державна служба статистики України. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dsx_bl.htm
4. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Офіційний веб-сайт [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>
5. Офіційний сайт Головного управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ck.ukr-stat.gov.ua
6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31.03.2016 №1067-VIII [Електронний ресурс]. – Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1067-viii>
7. Прокопа І. В. Господарства населення в сучасному аграрному виробництві і сільському розвитку: монографія / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К., 2011. – 237 с.
8. Шпичак О. М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами - витрати, ціни, ефективність: монографія / О. М. Шпичак, І. В. Свиноус. - К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. - 300 с.
9. Ковалюк Б.І. Підвищення економічної ефективності механізмів державної підтримки малого підприємництва в сільській місцевості [Електронний ресурс] / Б.І. Ковалюк // Ефективна економіка. – 2014. - №11. – Режим доступу до статті: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3568>
10. Сільське господарство України: посібник для виробника [Електронний ресурс] / Р. Мортон, К. Шарп, Б. Хом'як, Н. Степанець, О. Муляр, Н. Олешко – Режим доступу: www.lol.org.ua/rus/docs/Farm%20Handbook%20UKR.doc
11. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року /за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

References.

1. "International Year of Family Farming: IFAD's commitment and call for action" (2016) [Online], available at: <http://www.ifad.org/events/iyff/>
2. Polozhenye del v oblasti prodovolstva y selskoho khoziaistva. Ynnovatsyy v semeinukh fermerskykh khoziaistvakh [The State of Food and Agriculture 2014 In Brief. Innovation in family farming] (2015), FAO
3. The statistical bulletin «Main indicators of agricultural households in rural areas» (2016) [Online], available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_dsx_bl.htm
4. The Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2016) [Online], available at: <http://minagro.gov.ua>
5. Department of Statistics in the Cherkassy region (2016) [Online], available at: www.ck.ukr-stat.gov.ua
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2016), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On the farm" and to stimulate the creation of family farms", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1067-viii> (Accessed 29 August 2016).
7. Prokopa, I. V. and Berkuta, T. V. (2011) *Hospodarstva naselennia v suchasnomu ahrarynomu vyrobnytstvi i silskomu rozvytku* [Households in modern agricultural

production and rural development], Univ. ekonomiky ta prohnozuvannia, Kyiv, Ukraine.

8. Shpuchak O.M. & Svydnous I.V. (2008). *Realizatsiia produktii osobystymy selianskymy hospodarstvamy - vytraty, tsiny, efektyvnist* [Product sales subsidiary farming - the cost, price, efficiency], Institute of Agrarian Economics, Kyiv, Ukraine.

9. Kovaliuk, B.I. (2014), "Increasing economic efficiency mechanisms of state support of small business in rural areas", *Efektivna ekonomika*, Vol. 11. [Online], available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3568>

10. Morton, R., Sharp, K., Homyak, B., Stepanets, N., Mylar, O., Oleshko, N. (2015) *Agricultural Ukraine: manual for manufacturer* [Online], available at: www.lol.org.ua/rus/docs/Farm%20Handbook%20UKR.doc

11. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak V.Ia. (2012) "Stratehichni napriamy rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku" [The strategic directions of development of agriculture of Ukraine for the period 2020], Institute of Agrarian Economics, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2016 р.

ТОВ "ДКС Центр"